

Małgorzata MIECZKOWSKA

Uniwersytet Szczeciński

kwietny@gmail.com

PRIORYTETY W STRATEGII ZACHOWANIA TOŻSAMOŚCI PRZEZ MNIEJSZOŚĆ SERBOŁUŻYCKĄ

ABSTRACT **The Priorities in the Strategy of Behavior by a Minority of Sorbian Identity**
The article discusses the priorities and strategies implemented by the Sorbian minority after the reunification of Germany to safeguard its national interests. The political changes-unification of both German states accelerated and forced conversion of the structure and organization within the minority. Sorbian minority gained the ability to build pluralistic organizational structures based on democratic legal solutions. In the public debate, set objectives and targets to achieve. Postulated among others: ensuring national rights, the protection of the territory of Lausitz, the creation of a new federal state "Lausitz", an objective assessment of national policy pursued by the SED to the Sorbs. Domowina – the main organization of the Sorbs, held responsible for the processes of assimilation made has been restructured. Currently, it performs the role of a representative of the interests of national minorities, but does not participate in political participation and has no effect on the allocation of financial grant by the provinces on business organizations and institutions of minorities. Not all identified as strategic priorities in 1990 so far implemented-the process is still open.

Słowa kluczowe: Łużyce, Niemcy, polityka etniczna, Serbołużyczanie

Key-words: Lausitz, Germany, ethnic policy, Sorbs

1. SERBOŁUŻYCZANIE JAKO MNIEJSZOŚĆ NARODOWA W POLITYCE PAŃSTWA

Celem artykułu jest zaprezentowanie strategii zachowania tożsamości przez serbołużycką mniejszość narodową oraz etapów wyłaniania priorytetów służących jej realizacji.

Mniejszość serbołużycka, podobnie jak inne mniejszości narodowe w Europie, jest determinowana w swym funkcjonowaniu przez przemiany, które miały miejsce w XX w. i u progu XXI stulecia. Ewolucja roli i pozycji mniejszości serbołużyckiej stanowi pochodną czynników modernizacji w ramach zmian prawnych służących jej upodmiotowieniu z jednej strony, z drugiej zaś aktywności mającej na celu artykulację własnych aspiracji i potrzeb. Obecnie mniejszość serbołużycka jest beneficjentem przemian ustrojowych i terytorialnych, jakie się dokonały w Europie po 1989 r. Korzysta z wypracowanych międzynarodowych standardów praw mniejszości i zabiega o respektowanie swych potrzeb w obrębie państwa niemieckiego, na poziomie struktur krajowych i regionalnych¹.

Analizując położenie mniejszości narodowych, mając na uwadze poczucie tożsamości narodowej członków mniejszości, odnosimy się m.in. do takich czynników, jak stan liczebny mniejszości i regulacje prawne jej statusu, a także do procesów zachodzących w obrębie mniejszości na skutek przemian dokonujących się w społeczeństwie państwa jej zamieszkania. Kondycja i status mniejszości są określane m.in. przez wymiar liczbowy i procentowy. Obecnie Serbołużyczanie podkreślają, że jedną z najważniejszych dla nich kwestii jest utrzymanie wielkości grupy i możliwości jej zorganizowania się na poziomie gwarantującym funkcjonowanie i rozwój. Mniejszość serbołużycka, jako jedna z czterech uznanych i enumeratywnie² traktowanych przez Republikę Federalną Niemiec mniejszości, stanowi ok. 0,002% mieszkańców państwa, podczas gdy odsetek imigrantów szacowany jest na 9-17% społeczeństwa³.

Dane te jednoznacznie wskazują na minimalizację mniejszości z perspektywy relacji w obrębie społeczeństwa wielokulturowego i konieczność ponoszenia relatywnie niewielkich nakładów finansowych na jej funkcjonowanie przez rząd federalny i kraje związkowe. Stosowane kryterium języka ojczystego, z racji procesów asymilacyjnych, nie pozwala na uzyskanie wiarygodnych danych o liczebności mniejszości. W tej sytuacji możemy się posługiwać jedynie danymi szacunkowymi, które są upowszechniane dla celów informacyjnych i określają populację tej mniejszości na 60 tys.⁴

¹ G. Janusz, *Statystyczny obraz mniejszości narodowych we współczesnej Europie*, [w:] *Mniejszości narodowe i etniczne w procesach transformacji oraz integracji*, red. E. Michalik, H. Chałupczak, Lublin 2006, s. 11-13.

² Lista grup prawnie uznanych za mniejszości narodowe w RFN jest zamknięta. Określenie to stosuje m.in. Grzegorz Janusz.

³ G. Janusz, *Stopień asymilacji mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce i Europie*, [w:] *Etniczność, pamięć, asymilacja. Wokół problemów zachowania tożsamości mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce*, red. L.M. Nijakowski, Warszawa 2009, s. 39.

⁴ L. Elle, *Die sorbische Minderheit*, [w:] *Ethnische Minderheiten in der Bundesrepublik Deutschland. Ein Lexikon*, red. C. Schmalz-Jacobsen, G. Hansen, München 1995, s. 463.

Mniejszość serbołużycka stopniowo, na skutek przemian cywilizacyjnych, traciła swój hermetyczny charakter. Industrializacja, urbanizacja i migracje wymusiły na niej dostosowanie się do nowych realiów życia społeczno-gospodarczego. Rozpad wspólnot lokalnych, ucieczka kulturowa od swego pochodzenia w połączeniu z polityką integracji społecznej i asymilacją spowodowały zmniejszenie się liczby osób identyfikujących się z kulturą serbołużycką. Dla Serbołużyczan, mniejszości lokowanej peryferyjnie pod względem gospodarczym, katastrofą narodową okazał się przemysł wydobywczy pozyskujący węgiel brunatny. Wysiedlane wsie łużyckie były bezpowrotnie unicestwiane, a ich mieszkańcy stracili samoidentyfikację⁵. W zderzeniu z nowym środowiskiem pracy i zamieszkania w obawie przed deprecjacją społeczną niechętnie ujawniali słowiańskie pochodzenie. Tylko w sporadycznych uwarunkowaniach (jeżeli traktowali swą tożsamość kulturową jako równoprawną) dążyli do zachowania podwójnej identyfikacji, tej zewnętrznej w odniesieniu do środowiska niemieckiego i wewnętrznej – w obrębie rodziny lub osób należących do tej samej mniejszości. Współcześnie na obszarze Dolnych Łużyc język niemiecki zdominował język dolnołużycki, który nie jest już znany i używany powszechnie przez mniejszość. W niewielu rodzinach dolnołużyckich przechowano atrybuty odrębności kulturowej i językowej.

W okresie powojennym mniejszość serbołużycka była nasycana zarówno ideami nacjonalistycznymi – dającymi nadzieję na stworzenie własnego państwa w ramach polityki zadośćuczynienia za procesy asymilacyjne, stosowane przez niemiecką administrację na przestrzeni dziesięciu stuleci, jak i nowymi ideami budowania socjalizmu w powstałej Niemieckiej Republice Demokratycznej. Polityka narodowościowa państwa wschodnioniemieckiego była całkowicie podporządkowana ideologii. Serbołużycanie, jedyna mniejszość narodowa w obrębie państwa, zostali ujęci w ustawodawstwie NRD, nie uzyskali jednak pełnej podmiotowości prawnej, lecz zostali potraktowani instrumentalnie, służąc jako argument dla uwiarygodnienia wartości demokratycznych państwa. Dynamiczny rozwój struktur organizacji mniejszościowych miał stanowić zaplecze dla kompensacji strat substancji narodowej, wynikłych z likwidowanych wsi łużyckich i dokonującego się procesu unifikacji kulturowej. Był on także płaszczyzną przyporządkowania i kontroli mniejszości przez państwo w ramach realizowanej polityki narodowościowej⁶. Poniższa tabela jasno ukazuje dynamikę „przyspieszenia” realizacji potrzeb mniejszości przez NRD w pierwszych latach jej powstania.

Wprowadzenie do szkół języka łużyckiego w 1952 r. zostało uregulowane zarządzeniami Ministerstwa Edukacji NRD. Wdrożono podział szkół na dwa typy, typ A: z łużyckim językiem wykładowym (było ich jedenaście, i to wyłącznie na Górnych Łużycach) i typ B: w których język łużycki był nauczany jako przedmiot (dziewięćdziesiąt cztery placówki)⁷. W 1964 r. państwo wschodnioniemieckie przeorientowało

⁵ N. Niedźwiecka, *Etniczny aspekt tożsamości Łużyczan*, Katowice 2009, s. 213-228.

⁶ T. Meškank, *Kultura w służbie totalitarneho režima wo wobstejnoscach w Serbach 1948-1989*, Budyšin 2011, s. 167-169.

⁷ E. Pech, *Eine Vorzeigeminderheit? Die Sorben in der DDR*, [w:] *Zwischen Zwang und Beistand. Deutsche Politik gegenüber den Sorben vom Wiener Kongress bis zur Gegenwart*, red. E. Pech, D. Scholze, Bautzen 2003, s. 106, *Schriften des Sorbischen Instituts*, 37.

stanowisko w kwestii nauczania w języku macierzystym. Zniesiono obowiązek nauki języka łużyckiego i wdrożono politykę zniechęcania do jego nauki⁸. W Domowinie, organizacji Serbołużyczan, propagandowy slogan „Łużyce będą dwujęzyczne” zastąpiono hasłem „Łużyce będą socjalistyczne”, by następnie wdrożyć w latach 70. kolejny postulat ideowy „Serb Serbowi bratem”, odwołując się do utrwalania wspólnoty interesów socjalistycznego państwa i Serbołużyczan.

Tabela 1. Proces instytucjonalizacji polityki narodowościowej wobec Serbów łużyckich w pierwszych latach istnienia NRD

Rok	Etap instytucjonalizacji
1948	Ustawa o ochronie praw ludności serbskiej, tzw. <i>Serbski Zakon</i> , nadająca im <i>de facto</i> autonomię kulturalną
1948	Założenie Łużyckiego Teatru Ludowego
1948	Wyemitowanie pierwszych audycji radiowych w języku górnołużyckim
1949	Konstytucja NRD, par. 11: <i>Obywatele NRD narodowości łużyckiej mają prawo do pielęgnowania swojego języka ojczystego i kultury. Wykonanie tego prawa jest wspierane przez państwo</i>
1951	Powołanie Instytutu Sorabistyki w Lipsku
1951	Powołanie Instytutu Ludoznawstwa Łużyckiego w Budziszynie z Centralną Biblioteką Łużycką i Archiwum Kultury Łużyckiej
1952	Utworzenie Państwowego Zespołu Łużyckiej Kultury Ludowej
1952	Wprowadzenie do szkół języka górnołużyckiego
1953	Uruchomienie rozgłośni radiowej nadającej audycje w języku górnołużyckim
1953	Utworzenie Łużyckiej Szkoły Językowej w Milkel
1958	Uruchomienie Wydawnictwa Domowina

Źródło: opracowanie własne.

Inwestycje industrializacyjne przekształciły krajobraz i strukturę społeczną Łużyc w sposób nieodwracalny. Likwidacja siedemdziesięciu siedmiu wsi i doprowadzenie do przymusowego przesiedlenia i rozproszenia 14 466 mieszkańców w połączeniu z przymusową kolektywizacją negatywnie wpłynęły na kondycję narodu serbołużyckiego. Szybko i trafnie zdiagnozowano w środowisku mniejszości koszty tworzenia przez władze NRD zaplecza węglowo-energetycznego na Łużycach. Przykładowo oceniając kombinat węgla brunatnego Čorna Pampa (Czarna Pompa), zatrudniający 18 tys. pracowników z Niemiec, stwierdzono: *Čorna Pampa je row Serbstwa* (Czarna Pompa to grób łużyckości)⁹.

⁸ P. Kunze, *Historia i kultura Serbów w Górnych Łużycach. Szkic z historii kultury*, [w:] *Dzieje Górnych Łużyc. Władza, społeczeństwo i kultura od średniowiecza do końca XX wieku*, red J. Bahlcke, przeł. M. Słoń, Warszawa 2007, s. 347.

⁹ E. Pech, *Eine Vorzeigeminderheit?...*, s. 119.

2. SERBOŁUŻYCZANIE WOBEC ZJEDNOCZENIA SIĘ DWÓCH PAŃSTW NIEMIECKICH

Przemiany polityczne dokonujące się w obrębie dwóch państw niemieckich, zintensyfikowane przez proces zjednoczenia, dały impuls do dyskusji o kondycji narodu serbołużyckiego. Serbołużyczanie w 1989 r. uznali, że należy zerwać z dotychczasową propagandą sukcesu i w sposób otwarty, publiczny dyskutować o poniesionych stratach, by móc stworzyć nowy model relacji i odnieść na płaszczyźnie mniejszość-państwo¹⁰. Liberalizacja stosunków społeczno-politycznych z jednej strony zaowocowała ożywionym ruchem narodowym, mającym nadzieję na uzdrowienie środowiska i jego potencjału, z drugiej strony uwidoczniła tendencje spadkowe partycypacji, np. w żupach, strukturach organizacyjnych Domowiny. W roku 1990 nastąpił spadek liczby członków tej organizacji. W lutym 1990 r. Domowina liczyła tylko 6 064 członków, dla porównania – w 1989 r. liczyła 14 060 członków¹¹. Symptomy utraty poparcia odnotowywano już wcześniej. W pierwszym półroczu 1989 r. z Domowiny wystąpiło 290 członków (Chociebuż – 30, Biała Woda – 15, Gubin/Barść – 15, Gródk – 16, Kalawa/Lubin – 16, Wojerecy – 38, Budziszyn – 85, Kamjenc – 71)¹², w grudniu tego roku informowano o utrzymaniu się tej tendencji w związku z wystąpieniem 86 osób (Budziszyn – 34, Gródk – 10, Biała Woda – 15, Niska – 7, Kamjenc – 2, Konjecz/Sernjany – 20)¹³. Podjęte starania o przeciwdziałanie procesowi opuszczania organizacji przez Serbołużyczan nie przyniosły pożądanych skutków¹⁴.

W listopadzie 1989 r. ukonstytuowało się w Budziszynie Serbołużyckie Zgromadzenie Narodowe, znoszące dotychczasowy monopol Domowiny na reprezentowanie mniejszości w relacjach z władzami NRD. Nie zdecydowano się jednak na radykalne działania, np. likwidację dotychczas działających struktur, ale wybrano drogę dialogu, by możliwie sprawnie zabezpieczyć interesy narodowe w dobie transformacji ustrojowej.

Można stwierdzić, iż to w 1990 r. zostały nakreślone program i strategia działań na rzecz mniejszości, przez elity mniejszości wychowane i wykształcone w NRD, wsparte przez środowiska kościelne skupiające starsze generacje Serbołużyczan. Publiczny dyskurs dał asumpt do eksponowania tych postulatów, które miały ograniczyć dokonujący się proces asymilacji i zmodyfikować nastawienie otoczenia niemieckiego do serbołużyckiej mniejszości. Niejednokrotnie formułowano pod jej adresem zarzuty, iż państwo wschodnioniemieckie przeznacza zbyt wysokie nakłady finansowe na jej

¹⁰ Zob. szerzej: M. Kasper, *Die Lausitzer Sorben in der Wende, 1989-1990. Ein Abriss mit Dokumenten und einer Chronik*, Bautzen 2000, *Schriften des Sorbischen Instituts*, 28.

¹¹ J. Gros, *Nach 20 Jahren nachgefragt. Betrachtungen zur nationalen Lage der Sorben*, Bautzen 2009, s. 29.

¹² Serbski Kulturny Archiv, D IV 1.1.1 (44), Protokół koordinaciskeho zrěčenja dnja 5.1.1990.

¹³ Tamże, Protokół koordinaciskeho zrěčenja dnja 13.12.1989.

¹⁴ Tamże, Protokół posedenja běrowa sekretariata Zwjazkoweho předsydstwa Domowiny dnja 21.7.1989.

instytucje i przedsięwzięcia służące zachowaniu jej tożsamości narodowej i odrębności kulturowej¹⁵.

Zaprezentowane przez Serbołużyczan w 1990 r. memorandum zawierało postulaty m.in. przekształceń administracyjno-terytorialnych poprzez połączenie Górnych i Dolnych Łużyc w kraj związkowy o nazwie „Łużyca” oraz radykalnego ograniczenia wydobycia węgla brunatnego na tym terenie. Żądano proekologicznych działań na rzecz terytorium Łużyc. Poruszano kwestię konieczności przeorganizowania systemu edukacyjnego w celu zintensyfikowania procesu nauczania i komunikacji w językach łużyckich. Wskazywano na konieczność zagwarantowania i realizacji praw zawartych w ustawach wdrożonych przez NRD, a następnie uzupełnienia ich katalogu¹⁶.

Potwierdzeniem skuteczności zabiegów zabezpieczających interesy narodowe mniejszości serbołużyckiej były zawarte w Traktacie zjednoczeniowym zapisy art. 35 pkt 14 protokołu. Podtrzymano w nim dotychczas stosowaną praktykę, że przyznanie się do narodowości i kultury łużyckiej jest dobrowolne. Zagwarantowano prawo do zachowania i rozwoju łużyckiej kultury i tradycji. Uznano swobodę w pielęgnowaniu i kultywowaniu języka łużyckiego w życiu publicznym. Potwierdzono też nienaruszalność podziału kompetencji między państwem a krajami związkowymi¹⁷.

Nie zrealizowano jednak postulatu wdrożenia do konstytucji RFN odrębnych regulacji odnoszących się bezpośrednio do serbołużyckiej mniejszości narodowej. Argumentowano, że zabezpieczenie praw mniejszości w naturalny sposób wpisuje się w respektowany przez RFN katalog ochrony praw jednostek wypracowany na forum międzynarodowym.

3. SERBOŁUŻYCZANIE W NOWYCH REALIACH SPOŁECZNO-POLITYCZNYCH

Uszczegółowienia rozwiązań przyjętych przez kraje związkowe na obszarze gdzie mieszkają Serbołużyczanie, dokonano w konstytucjach Wolnego Kraju Saksonii i Kraju Związkowego Brandenburgii¹⁸. Zawarto w nich artykuły gwarantujące ochronę praw narodu serbołużyckiego¹⁹. Serbołużyczanie, podobnie jak pozostałe mniejszości narodowe w RFN, stali się beneficjentami zapisów przyjętych w Europejskiej karcie języków regionalnych lub mniejszościowych (podpisanej przez RFN w 1992 r., ratyfikowanej w 1998 r. i obowiązującej od 1999 r.), Konwencji ramowej Rady Europy o ochronie mniejszości na-

¹⁵ N. Dolowy-Rybińska, *Języki i kultury mniejszościowe w Europie: Bretończycy, Łużyczanie, Kaszubi*, Warszawa 2011, s. 242-243, *Communicare*.

¹⁶ *Memorandum des sorbischen Volkes vom 2.8.1990 zu den Volksgruppenrechten in einem erneuerten deutschen Grundgesetz*, „Nowa Doba” 1990, 4 VIII.

¹⁷ *Rechtsvorschriften zum Schutz und zur Förderung des sorbischen Volkes (Stand 31.12.1994)*, „Domowina-Information” 1994, nr 2, s. 4.

¹⁸ G. Janusz, *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Lublin 2011, s. 61-62.

¹⁹ L. Elle, *Der Minderheitenschutz in Deutschland im 20. Jahrhundert*, [w:] *Zwischen Zwang...*, s. 145-148.

rodowych (podpisanej przez RFN w 1995 r., ratyfikowanej w 1997 r. i obowiązującej od 1998 r.)²⁰. Swoją aktywność na forum międzynarodowym Serbołużyczanie potwierdzają, uczestnicząc w pracach Federalistycznej Unii Europejskich Grup Narodowościowych (FUEN/FUEV) i organizując w Budziszynie spotkania robocze.

Uroczystości w 2012 r. związane ze stuleciem powołania Domowiny, organizacji konsolidującej w XX i XXI w. Serbołużyczan, stały się także okazją do podsumowań przemian zaistniałych po 1990 r. W trakcie obchodów w Wojerocy 13 października wystawiono sztukę Jěwy-Marji Čornakec *Za sydow durjemi* (Za siedmioma drzwiami). Autorkę krytykowano za to, że ukazała w niej konflikty, a nie skoncentrowała się na pozytywnych aspektach działalności organizacji.

Mówiono o sukcesach, ale i o problemach, wykazując konieczność dalszego konsekwentnego działania na rzecz budowania w przestrzeni publicznej realnego partnerstwa uwzględniającego potrzeby mniejszości serbołużyckiej. Analizując tematy debat i wypowiedzi działaczy mniejszości oraz podejmowane działania na rzecz mniejszości serbołużyckiej przez różnorakie gremia funkcjonujące w Wolnym Kraju Saksonii i Kraju Związkowym Brandenburgii, można stwierdzić, że po 1990 r. działania mniejszości koncentrowały się na:

1. wypracowaniu ram prawnych i instytucjonalnych dla respektowania i zabezpieczenia odrębności narodowo-kulturowej mniejszości serbołużyckiej przez RFN i kraje związkowe;
2. zabezpieczeniu finansów na rzecz już istniejących instytucji i organizacji serbołużyckich, umożliwiających ich dalsze funkcjonowanie w realiach gospodarki wolnorynkowej;
3. stworzeniu zintegrowanej strategii promowania języka mniejszości w przestrzeni publicznej i wdrożeniu łużyckiego schematu edukacyjnego do systemu edukacyjnego krajów związkowych oraz na odejściu od paradygmatów ideologicznych na rzecz wartości narodowych, ze szczególnym podkreśleniem roli języków mniejszości w zachowaniu odrębności narodowo-historycznej;
4. modernizacji już istniejących struktur organizacyjnych i odtworzeniu tych, których działalność ze względu na aspekt polityczny zawieszono po II wojnie światowej;
5. zaktywizowaniu młodego pokolenia do wdrażania i stosowania nowych rozwiązań technologicznych w komunikacji w obrębie mniejszości;
6. zintensyfikowaniu aktywności własnej na szczeblu lokalnych władz komunalnych;
7. nawiązaniu dobrych relacji i kontaktów z europejskimi mniejszościami narodowymi w celu wymiany doświadczeń.

Przyjęte strategie realizacji rozbudowanego ilościowo zakresu zadań zostały ukie-

- etniczną (narodową) pracę organiczną – polegającą na utrzymaniu i rozwoju własnej kultury, głównie dzięki osobistemu zaangażowaniu członków mniej

²⁰ *Tamże*, s. 141-142.

- szości, a w mniejszym stopniu liczeniu na decyzyzizm państwa; podkreślano konieczność zmiany modelu prezentacji mniejszości, dotychczas przedstawianej jako zjawisko folklorystyczne, na rzecz uznania odrębnego statusu narodowego;
- przekształcenia w obrębie struktur organizacyjnych mniejszości;
  - wdrażanie procesów modernizacji technologicznej i stabilizacji ekonomicznej poprzez rodzimą aktywność gospodarczą, by przeciwdziałać migracjom o charakterze zarobkowym;
  - obywatelskie traktowanie mniejszości przez kraje związkowe;
  - współpracę i wychodzenie na zewnątrz poprzez aktywne uczestnictwo w życiu publicznym i gospodarczym regionu i kraju, przy zachowaniu jednak swej odrębności narodowo-kulturowej;
  - rezygnację z uprzywilejowanej separacji i syndromu oblężonej twierdzy na rzecz polityki współpracy;
  - utrzymanie własnej odrębności, która nie budzi żadnych negatywnych ocen i opinii otoczenia, a zarazem umożliwia korzystanie bez żadnych przeszkód ze wszystkich praw większości;
  - włączenie się do prac europejskich organizacji mniejszościowych, by wdrażać i realizować sprawdzone modele rozwiązań relacji mniejszość-państwo w strategicznych dla mniejszości sferach²¹.

4. SERBOŁUŻYCZANIE W SYTUACJACH KONFLIKTU ETNICZNEGO

Wypracowany przez mniejszość serbołużycką katalog zadań i przyjęte przez nią strategie działań doprowadziły do narastania konfliktów na styku mniejszość-państwo w sferach traktowanych jako strategiczne, takich jak język, edukacja, stabilność obszaru zamieszkania, liczba struktur organizacyjnych i finanse²².

Likwidacja z powodów demograficznych szkół podstawowych z łużyckim językiem nauczania oraz przyzwolenie administracyjne na usuwanie wsi łużyckich przez przemysł górniczo-energetyczny wzbudziły sprzeciw mniejszości. Także ograniczanie przez kraje związkowe dotacji finansowych na działalność organizacji i instytucji i zmniejszenie liczby etatów w instytucjach łużyckich zostały odebrane jako wrogie posunięcia władz. Brak dalekosiężnych i rzetelnych planów zagospodarowania przestrzennego Łużyc oraz podtrzymanie podziału administracyjno-terytorialno-związkowego obszaru Łużyc już w 2000 r. zmobilizowało mniejszość do aktywnych wystąpień i protestów oraz manifestacji niezadowolenia. W maju 2008 r. po raz pierwszy w swych dziejach (ponad tysiącletnich) Serbołużycanie demonstrowali w stolicy państwa – Berlinie, potwierdzając swoją gotowość do kreowania nowych działań w obronie podstawowych

²¹ Por. podobne doświadczenia mniejszości w Polsce: S. Łodziński, *Równość i różnica. Mniejszości narodowe w porządku demokratycznym w Polsce po 1989 roku*, Warszawa 2005.

²² M. Mieczkowska, *Protestdemonstrationen der Sorben – eine Form der politischen Kommunikation*, „Lëttopis. Zeitschrift für sorbische Sprache, Geschichte und Kultur” 2009, nr 2, s. 16-22.

wartości narodowych²³. Wcześniej demonstrowano na Łużycach, sygnalizując sprzeciw wobec realizowanej przez kraje związkowe i rząd federalny polityki narodowościowej wobec Serbołużyczan.

Równolegle pracowano nad rozszerzeniem zapisów katalogu prawnego, odnoszące go się do uwzględnienia nie tylko współczesnych potrzeb mniejszości, ale i podkreślenia faktu znacznie szerszego pierwotnie obszaru zasiedlenia historycznego. Uznano, że należy walczyć o pamięć historyczną poprzez zachowanie dwujęzycznych nazw topograficznych w miejscowościach, gdzie współcześnie nie ma mieszkańców narodowości serbołużyckiej.

Potwierdzeniem skuteczności przyjętej strategii lokowania interesów narodowych mniejszości na różnych szczeblach władzy i w przestrzeni komunalnej były w 2007 r. zapisy: Ustawa o prawach Serbołużyczan w Wolnym Kraju Saksonii, tzw. prawo serbołużyckie (Gesetz über die Rechte der Sorben im Freistaat Sachsen – Sächsisches, tzw. Sorbengesetz) oraz Ustawa o regulacji praw Serbołużyczan-Słowian w Kraju Brandenburgii, tzw. prawo serbołużycko-słowiańskie (Gesetz zur Ausgestaltung der Rechte der Sorben Wenden im Land Brandenburg, tzw. Sorben-Wenden-Gesetz).

Nieoczekiwanie w 2008 r. Serbołużyźnie pozyskali jeszcze jeden atut dla budowania pozytywnego wizerunku w otoczeniu niemieckim – premiera Wolnego Kraju Saksonii Stanisława Tillicha, Serbołużyczanina (z ramienia CDU), który chętnie posługuje się publicznie językiem górnołużyckim. Takie zachowanie premiera przekonało Serbołużyczan, że winni upomnieć się o rzeczywiste (ustawowe już mają) respektowanie praw językowych w urzędach, sklepach, na ulicach i drogach. W praktyce okazało się jednak, że egzekwowanie należnych praw językowych jest kolejnym elementem konfliktu w ramach relacji mniejszość-większość.

Przykładem protestu Serbołużyczan przeciw łamaniu praw językowych stała się zapoczątkowana w 2012 r. akcja „A serbsce”, polegająca na naklejaniu łużyckich oznaczeń na niemieckojęzycznych tablicach drogowych²⁴. Niemieckie otoczenie zawsze wymagało od Serbołużyczan, by w przestrzeni publicznej posługiwali się wyłącznie językiem niemieckim. Przykładowo w relacjach z administracją lokalną nie zatrudniano tłumaczy, nawet jeśli prawo uznawało język mniejszości za urzędowy. Mimo konsekwencji – w myśl niemieckiego prawa osoby naklejające te oznaczenia łamały porządek publiczny, narażając się na karę finansową w wysokości 100 euro – chętnie uczestniczono w tej akcji.

Zapewne nie zamyka ona katalogu spraw, które będą podejmowane przez mniejszość jako szczególnie dla niej ważne. Stopniowo, aczkolwiek konsekwentnie podnosi się w publicznej debacie problem nietolerancji i rasistowskich zachowań odnoszących się do autochtonicznej słowiańskiej ludności Łużyc²⁵. Czyni się to w sposób niezmier-

²³ Tamże, s. 23-28.

²⁴ Taż, „A serbsce” jako przykład działań na rzecz praw językowych mniejszości serbołużyckiej, [w:] *Mobilizacja i etniczność. Procesy mobilizacji mniejszości narodowych i etnicznych w województwie zachodniopomorskim na tle doświadczeń grup narodowościowych w innych regionach*, red. M. Giedrojc, D. Kowalewska, M. Mieczkowska, Szczecin 2012, s. 27-34.

²⁵ Zob.: M. Walde, *Wie man seine Sprache hassen lernt. Sozialpsychologische Überlegungen zum deutsch-sorbischen Konfliktverhältnis*, Bautzen 2010, s. 151-152.

nie wyważony, by nie zaostreć sytuacji i nie prowokować kolejnych zajęć o podobnym charakterze. Widoczna jest tu poprawność polityczna w tonowaniu wypowiedzi przez Domowinę, co z kolei naraża ją na zarzuty unikania problemu i niedostrzegania jego niebezpiecznych skutków.

5. STRUKTURY ŻYCIA NARODOWEGO

Dyskusja o strategii zachowania tożsamości łączy się w naturalny sposób z procesem włączania młodego pokolenia do aktywności organizacyjnej²⁶. Widoczna jest w tym przypadku konieczność modernizowania dotychczas funkcjonujących struktur, by sprostać wymogom cywilizacyjnym²⁷. Serbołużyczanie dysponują od XIX stulecia organizacjami, które konsolidowały ich na płaszczyźnie narodowej, pozwalając zachować odrębność kulturowo-językową. Tworzone przez inteligencję serbołużycką, zwłaszcza duchownych i nauczycieli, towarzystwa (śpiewacze, chóry, organizacje religijne i edukacyjne o silnym zabarwieniu patriotycznym) do dzisiaj istnieją i cieszą się ogromną sympatią i uznaniem słowiańskich mieszkańców Łużyc. W momencie powstawania podstawowym motorem ich aktywności programowej było zachowanie języka, kultury i religii, by spowolnić w ten sposób procesy asymilacyjne i germanizacyjne. Towarzystwa były również zapleczem dla procesów budowania nowoczesnego narodu. Potwierdzały wspólnotę historyczno-kulturową oraz zdolności funkcjonowania autochtonicznej ludności Łużyc, mimo braku suwerenności politycznej i przynależności do różnych podmiotów politycznych na przestrzeni dziesięciu stuleci. Taka sytuacja była wynikiem przekształceń polityczno-społecznych, co powodowało, że ludność serbołużycka nie we wszystkich gminach stanowiła większość. W niektórych przypadkach tylko podczas spotkań towarzystw ich członkowie mogli używać macierzystego języka.

Współcześnie wypracowany model konsolidacji organizacyjnej jest jednak postrzegany jako nieco już anachroniczny, ponieważ opiera się na lokalnych strukturach organizacyjnych i koncentruje się na wymiarach lokalnych tożsamości, traktując je jako dobro nadrzędne, co z kolei prowadzi do swoistej izolacji i alienacji. To rozproszenie organizacyjne w dużej mierze jest pochodną uwarunkowań historycznych. Obecnie podkreśla się, że może ono działać na niekorzyść mniejszości. Partykularność interesów lokalnych utrudnia budowanie wspólnych strategii służących ochronie interesów wszystkich członków mniejszości. Indywidualny charakter poszczególnych regionów i dywersyfikacja dialektowo-kulturowa powodują, że każdy z nich jest ukierunkowany przede wszystkim na zachowanie swojej odrębności. Taki selektywny sposób postrzegania wspólnoty interesów mniejszości nie sprzyja partycypacji organizacyjnej.

²⁶ M. Wałda, *Awtonomna towaršnosť a Serbja*, „Rozhľad. Serbski kulturny časopis” 2013, Vol. 63, nr 5, s. 32-35.

²⁷ W środowisku mniejszości przyjmuje się, że z liczby 60 tys. Serbołużyczan ok. 10% angażuje się w prace towarzystw i organizacji. Zob. szerzej: M. Kowar, *Wo městnu serbskich towarštwow w serbskim žiwjenju přitomnosće*, „Rozhľad. Serbski kulturny časopis” 2006, Vol. 56, nr 12, s. 434.

Zindywidualizowane działania z kolei zmniejszają ich rangę i skuteczność. By przeciwdziałać negatywnym skutkom takiej strategii, wysuwa się propozycję tworzenia struktur o charakterze ponadregionalnym. W opinii jej autorów (kontestujących działania Domowiny) pozwoli ona na budowę silniejszych więzi w obrębie całej społeczności i w pewnym stopniu zniweluje skutki uprawianej przez władze polityki „dziel i rządź”. W przyszłości wpłynie także korzystnie na przekształcenia służące lokowaniu Serbołużyczan w strukturach kadry kierowniczej w administracji instytucji państwowej i kościelnej. Zmieni optykę traktowania spraw przez mniejszości w myśl „my i tak niczego nie możemy zmienić” w pozytywne działanie.

Postulowane zmiany wpisują się w kontekst przemian cywilizacyjnych, konieczność dostosowywania się do wymogów nowej rzeczywistości ekonomicznej, nieprzychylniejszej aktywności w ramach stowarzyszeń i organizacji. Młodzież z dystansem traktuje sprawy narodowe, nie chce się włączać w sprawy marginalnie traktowanej społeczności. Także mobilność młodszych pokoleń nie wpływa korzystnie na angażowanie się w pracę na rzecz mniejszości²⁸. Proces ten pogłębiają modyfikacje zachowań społecznych, gdzie media elektroniczne zastępują dotychczas budowane bezpośrednio relacje. Obecnie młode pokolenie z dystansem odnosi się do wypowiedzi moralizatorskich i patriotycznych, odwołujących się do zagrożenia zaniku wspólnoty mniejszości. Ponieważ młodzież bez przerwy eksperymentuje, poszukuje, tradycyjne struktury organizacyjne traktuje jako mało atrakcyjne i nic nie wnoszące do znanego im świata wartości. Stąd też konieczność wypracowywania nowych form integracji organizacyjnej młodzieży dostosowanych do współczesności – takie wnioski pojawiają się w debacie publicznej.

W opinii Męcina Wałdy skuteczność realizacji praw określających byt młodego pokolenia warunkowany jest przebudową struktury organizacyjnej mniejszości. Jest to konsekwencja braku nowych rozwiązań organizacyjnych i politycznych konstytuowanych poza Domowiną. Od ponad roku toczą się dyskusje na temat powołania Sejmu serbołużyckiego, który pozwoliłby mniejszości na uwzględnianie w procesach decyzyjnych interesów młodego pokolenia, np. w kwestii dotacji finansowych czy partycypacji politycznej. Zdaniem niektórych działaczy serbołużyckich widoczny jest brak rozwiązań, które przekonują, że warto działać w strukturach organizacyjnych – bo są to działania słuszne i służą przyszłości narodu. Proces budowania prestiżu bycia Serbołużyczaninem nie został zamknięty, jest w trakcie realizacji. Jest on ważny, ponieważ pozwoli w przyszłości budować partnerskie relacje z państwem i zniesie instrumentalne traktowanie mniejszości. Formułowane są opinie wskazujące, że przyszłość mniejszości zależy od aktywności młodego pokolenia w lokalnych strukturach. W prowadzonych dyskusjach podkreśla się, że bez zaplecza politycznego i odpowiedniej koordynacji instytucjonalno-prawnej spełniającej oczekiwania Serbołużyczan trudno się

²⁸ Dominacja kulturowa nowego otoczenia powoduje zanik więzi ze środowiskiem kulturowym i językiem. Małżeństwa serbołużycko-niemieckie nie mają szans na uczestnictwo w życiu mniejszości, ponieważ zamieszkują poza obszarem Łużyc. A nawet jeśli jest to bliskie sąsiedztwo, to i tak w relacjach rodzinnych silniejsza jest opcja niemiecka, ponieważ współmałżonek dystansuje się od spraw mniejszości.

spodziewać, że młode pokolenie Serbołużyczan zechce się angażować w życie narodowe w dotychczasowej formule organizacyjnej²⁹.

Również środowiska twórcze mniejszości wskazują na konieczność zmian. W opinii osób skupionych w środowisku twórców serbołużyckich (Zwiazk Serbskich Wumělcow) nowe rozwiązania są nieodzowne dla funkcjonowania Serbołużyczan. W przekonaniu Benedikta Dyrlicha, szefa związku, tylko przekształcenie Domowiny w związek polityczno-kulturalny pozwoli na budowanie postaw zaangażowania się w sprawy narodowe. Jego zdaniem włączanie osób młodych (do trzydziestego piątego roku życia) w prace związku daje szansę na dalszy rozwój różnorodnych dziedzin życia kulturalno-narodowego Serbołużyczan. Brak zaplecza instytucjonalnego dostępnego dla nich może skutkować przerwą pokoleniową. Przeprowadzony przez związek sondaż internetowy potwierdzał potencjalne zainteresowanie młodzieży życiem kulturalnym mniejszości. Brak jest jednak dobrej współpracy z mediami mniejszości [telewizyjnym programem Wuhladko i łużyckim programem radiowym emitowanymi przez publicznego nadawcę MDR (Mitteldeutscher Rundfunk)], które nie interesują się działaniami członków związku skupiającego serbołużyckich twórców. Negatywny wpływ mają także niedostateczne fundusze, ograniczające realizację wielu projektów i planów artystycznych związku. Według Dyrlicha związek nie może też liczyć na należyte wsparcie i pomoc Domowiny – organizacji, która formalnie wspiera jego aktywność. Złożoność spraw powoduje, że w niewielkim stopniu widać zainteresowanie młodego pokolenia włączaniem się w prace stowarzyszenia. Nowe, młode kadry są niezbędne, by związek mógł kontynuować swe zadania statutowe i wobec tego należy dokonać nieodzownych zmian zachęcających młodych do aktywności – to postulat prezentowany publicznie przez szefa związku³⁰. Pomija on w nim to, że młodzież nie chce się wkleść w spory starszego pokolenia, a także nie jest skłonna podążać wytyczonym torem programowych zadań stowarzyszeń.

6. SERBOŁUŻYCZANIE I ICH ORGANIZACJE

Procesy przemian społeczno-ekonomicznych w ciągu ostatnich dekad zmuszały mniejszość do korygowania jej priorytetów. Do stałych elementów listy spraw najważniejszych zalicza się:

- zabezpieczenie przed wykluczeniem prawnym, instytucjonalnym i finansowym;
- stworzenie uwarunkowań dla partycypacji politycznej Serbołużyczan;
- pluralizm różnych form i modeli stosowanej polityki językowej;
- utrzymanie i przekazanie dorobku historycznego i kulturowego mniejszości wraz z jego wariantami lokalnymi;
- przełamywanie stereotypów i uprzedzeń niemieckiego otoczenia odnośnie do spraw serbołużyckich;

²⁹ M. Walda, *Autononna towaršnosť...*, s. 35.

³⁰ B. Dyrlich, *Rozprawa předsydy Zwjazka serbskich wumělcow*, „Rozhlad. Serbski kulturny časopis” 2013, Vol. 63, nr 7-8, s. 60-62.

- wspieranie działalności gospodarczej w ramach regionalnych polityk aktywizacji i zatrudnienia;
- funkcjonowanie w organizacjach i gremiach konsolidujących mniejszości narodowe w celu wymiany doświadczeń.

Stałym elementem publicznej debaty w obrębie mniejszości jest współczesna rola Domowiny, której skuteczność i efektywność jest redukowana z racji przyjętego przez nią statutu. Obecnie Domowina jako związek występuje i angażuje się wyłącznie w te sprawy, które dotyczą jej zrzeszonych członków. Coraz częściej oczekuje się od kierownictwa Domowiny wprowadzenia zmian, które pozwolą jej na przejęcie roli reprezentanta ogółu interesu narodowego w wymiarze decyzyjnym przed władzami lokalnymi i federalnymi. Taka ewolucja pozycji Domowiny stwarzałaby szanse na realne oddziaływanie na władze i opinię publiczną w kwestii spraw serbołużyckich, szczególnie dla nich istotnych, tzn. odnoszących się do języka, oświaty i kultury, finansów, terytorium. Jest to trudne wyzwanie dla niej, ponieważ dotąd nie wypracowała ona skutecznego lobbingu i przez ostatnie ćwierćwiecze realizowała postulat depolityzacji. Domowina, będąc „organizacją dachową”, ukierunkowała się w swojej działalności na aspekty kulturowe i w ten sposób znacznie zawężyła swe pola działania.

Tabela 2. Członkowie Domowiny

Lp.	Nazwa łużycka	Nazwa polska
1.	Maćica Serbska z.t.*	Macierz Łużycka-Towarzystwo Naukowe
2.	Serbske Młodzinske Towarstwo „Pawł” z.t.	Stowarzyszenie Młodzieży Łużyckiej „Pająk”
3.	Serbske Šulske Towarstwo z.t.	Łużyckie Towarzystwo Szkolne
4.	Serbski Sokół z.t.	Towarzystwo Sportowe Serbski Sokół
5.	Spěchowanske Towarstwo za Serbski Kulturny Turizm z.t.	Łużycki Związek Turystyki
6.	Spěchowanski Kruh za Serbsku Ludowu Kulturu z.t.	Koło Wspierania Łużyckiej Kultury Ludowej
7.	Towarstwo Cyrila a Metoda z.t.	Towarzystwo Cyryla i Metodego
8.	Towarstwo za Spěchowanje Serbskeho Kulturneho a Informaciskeho Srjedźišća SKI z.t. w Berlinje	Centrum Informacyjne w Berlinie SKI
9.	Zwjazk Serbskich Spěwarskich Towarstwow z.t.	Związek Chórów Łużyckich
10.	Zwjazk Serbskich Rjemjeslnikow a Předewzaćelow z.t.	Związek Łużyckich Rzemieślników i Przedsiębiorców
11.	Zwjazk Serbskich Studowacych	Związek Studentów Łużyckich
12.	Zwjazk Serbskich Wumělcow z.t.	Związek Artystów Łużyckich

Lp.	Nazwa łżycka	Nazwa polska
13.	Župa Běla Woda/Niska	Župa – Oddział Biała Woda/Niska
14.	Župa Delnja Łžica z.t.	Župa – Oddział Dolne Łżyce
15.	Župa „Handrij Zejler” Wojerecy	Župa – Oddział im. Hadrija Zejlera, Wojerecy
16.	Župa “Jan Arnošt Smoler” Budyšin	Župa – Oddział im. Jana Arnošta Smolera, Budziszyn
17.	Župa „Michał Hórnik” Kamjenc	Župa – Oddział im. Michała Hórnika, Kamień

* Skrót z.t. oznacza, że jest to stowarzyszenie zarejestrowane.

Źródło: Domowina, [online] <http://www.domowina.sorben.com/>, 20 II 2013.

Współcześnie pięć regionalnych oddziałów Domowiny – o rodzimej nazwie „župy” – stanowi o skuteczności jej funkcjonowania w terenie. Są one nośnikami tradycji zrzeszania się, angażując wspólnoty lokalne o bardzo zróżnicowanym potencjale kulturowym. Pozwalają utrzymać ciągłość świadomości historycznej i poczucie odrębności narodowo-kulturowej, także w regionach, gdzie język mniejszości prawie już nie funkcjonuje. Organizują festyny i przedsięwzięcia o charakterze lokalnym, przyczyniając się do utrwalania dumy i tożsamości narodowej nie tylko w obrębie małej wspólnoty, ale i całej społeczności mniejszości.

Równolegle obok żup pod egidą Domowiny działalność realizują podmioty o charakterze naukowo-społecznym, aktywnie kreujące wizerunek mniejszości w przestrzeni publicznej. Tutaj należy z pewnością wymienić Macierz Łżycką, najstarsze towarzystwo naukowe (założone w 1847 r.) upowszechniające wiedzę sorabistyczną. Zawieszone w swej aktywności po 1945 r., wznowiło działalność w 1991 r., a w 1992 r. przystąpiło do Domowiny.

Serbski Sokół został powołany w 1920 r. i działał po 1933 r. jako towarzystwo sportowe, podkreślające świadomość narodową jej członków, inspirując się czeskim odpowiednikiem organizacyjnym. Restytuowany w 1993 r. inicjuje, koordynuje i przeprowadza imprezy sportowe na Łżycach.

Związek Artystów Łżyckich został założony w 1990 r. jako gremium skupiające przedstawicieli życia kulturalnego. W skład związku wchodzi muzycy, kompozytorzy, plastycy, aktorzy, pisarze, tancerze. W latach 1948-1990 swą aktywność realizowali oni w poszczególnych odrębnych kołach (Koło Serbskich Tworzących Wumělcow – Koło Artystów Łżyckich). Współcześnie realizując różnorakie projekty artystyczne, potwierdzają kreatywność kultury mniejszości, włączając do pól aktywności działalność edukacyjną.

Związek Studentów Łżyckich skupia w odrębnych oddziałach młodzież akademicką z Drezna, Lipska i Berlina. Jego zadaniem jest koordynacja działań środowisk studenckich poza macierzystymi uczelniami. Obok otwartych wykładów, wolontariatu w instytucjach łżyckich, udziału w demonstracjach, przygotowuje roczne spotkania, tzw. Schadžiwanki, podczas których młodzież ma okazję do autoprezentacji i dobrej zabawy.

Związek Chórów Łużyckich zrzesza dwadzieścia pięć chórów, grup muzycznych i folklorystycznych. Stoi za nim tradycja pieczy nad dorobkiem muzycznym mniejszości, jest jednym z najlepiej widocznych elementów funkcjonowania i partycypacji w życiu muzycznym Łużyc w obrębie kraju i poza jego granicami.

Założone w 1991 r. Koło Wspierania Łużyckiej Kultury Ludowej ma na celu wspieranie zachowania tradycji i zwyczajów przypisanych do dorocznego kalendarza. Artyści ludowi przekazują swe doświadczenie i umiejętności młodszym adeptom, zachęcając ich do prezentacji podczas ogłaszanych konkursów, np. haftu, garncarstwa, zdobienia pisanek itp.

Łużycki Związek Turystyki koncentruje się na promocji regionu Łużyc, skupia w swym gronie hotelarzy, restauratorów, organizuje atrakcje turystyczne, współpracuje z Towarzystwem Łużyckich Rzemieślników i Przedsiębiorców oraz lokalnymi gminami.

Towarzystwo Łużyckich Rzemieślników i Przedsiębiorców koncentruje uwagę na tworzeniu zaplecza dla lokalnej aktywności gospodarczej w regionie, wykorzystując jego potencjał rolniczy i podkreślając regionalny charakter produktów.

Stowarzyszenie Młodzieży Łużyckiej „Pająk” powstało w 1994 r. Skupia młodzież łużycką w wieku 16-30 lat. Jego celem jest tworzenie otwartych relacji w ramach Europy wielu kultur i wielu narodów. Poprzez sympozja, spotkania, wydarzenia artystyczne, stwarza możliwości konfrontacji własnych doświadczeń z innymi – członkami YEN (Youth of Europa).

Łużyckie Towarzystwo Szkolne powstało w 1991 r. i w tym samym roku zgłosiło akces do Domowiny jako „organizacji dachowej”. Rewitalizacja języków łużyckich w przestrzeni publicznej, budowanie ich prestiżu w otoczeniu niemieckim, zbudowanie zaplecza instytucjonalnego dla realizacji nauki w językach mniejszości to cele towarzystwa skupiającego doświadczonych pedagogów łużyckich.

Towarzystwo Cyryla i Metodego to katolickie towarzystwo łużyckie założone w 1862 r. przez ks. Michała Hórnikę. W okresie NRD jako Zrzeszenie Cyryla i Metodego stało w opozycji do politycznych decyzji Domowiny. Po zjednoczeniu i przemodelowaniu relacji w Domowinie aktywnie uczestniczy w budowaniu jedności, podkreślając rolę i znaczenie wartości chrześcijańskich w życiu społeczno-narodowym Serbołużyczan.

Centrum Informacyjne w Berlinie SKI założone w 1991 r. miało początkowo zrzeszać studentów łużyckich przebywających w stolicy Niemiec. Stopniowo przejęło funkcję informacyjną i promującą Serbołużyczan w RFN.

Należy podkreślić, że taka liczba organizacji reprezentuje sprawy wyłącznie mniejszości serbołużyckiej, pozostałe mniejszości w RFN nie dysponują takim zapleczem organizacyjnym. W zasadniczej mierze zostały one przejęte z poprzedniego schematu organizacyjnego i następnie po zjednoczeniu Niemiec uzupełnione o te stowarzyszenia, których działalność zawieszono po 1945 r.

Politykę pamięci historycznej i solidarności słowiańskiej Domowina buduje poprzez stowarzyszenia i organizacje zewnętrzne. W ten sposób dba o pozytywne nastawienie do spraw serbołużyckich poza terytorium Łużyc.

Tabela 3. Organizacje stowarzyszone z Domowiną

Lp.	Nazwa organizacji	Państwo (miasto)
1.	Wendish Heritage Society Australia Inc.	Australia (Melbourne)
2.	Concordia University at Austin	Stany Zjednoczone (Austin)
3.	Společnost Přátel Lužice	Republika Czeska (Praga)
4.	Stowarzyszenie Polsko-Serbołużyckie „Pro Lusatia”	Polska (Opole)
5.	Texas Wendish Heritage Society and Museum Serbin	Stany Zjednoczone (Serbin)
6.	Towarzystwo Polsko-Serbołużyckie	Polska (Warszawa)
7.	Wend/Sorb Society of South Australia Inc.	Australia (Adelaide)

Źródło: Domowina, [online] <http://www.domowina.sorben.com/>, 20 II 2013.

Służą one dostarczaniu informacji o kondycji narodu serbołużyckiego, bieżących problemach i osiągnięciach, ale również pogłębiają więzi z przedstawicielami wspólnoty przebywającymi poza granicami Łużyc. Te relacje są szczególnie cenne z powodów kulturowo-językowych. Pielęgnuje się je ze szczególną troską, by nie utracić kontaktów z potomkami emigrantów serbołużyckich, którzy opuścili rodzinne strony w XIX w., a obecnie chcą poznać ojczyznę przodków.

7. DOMOWINA I JEJ ROLA W KREOWANIU AKTYWNOŚCI W ŚRODOWISKU MNIEJSZOŚCI SERBOŁUŻYCKIEJ

Domowina została po 1990 r. zmodernizowana strukturalnie. Zmniejszono liczbę etatów, zlikwidowano niektóre referaty i wydziały, ale zachowano ją jako symbol jedności. To ona nadal w zasadniczy sposób kreuje relacje w środowisku mniejszości, ale już jako organizacja asocjacyjna. Udało się jej utrzymać monopol decyzyjny w zakresie programowania przedsięwzięć finansowanych przez państwo, poprzez system rekomendacji. Zakres jej prerogatyw skutkuje postrzeganiem jej jako struktury scentralizowanej, zawłaszczającej pola aktywności innych podmiotów. To jej opinia jest wiążąca dla wielu podejmowanych projektów. Przekłada się to na finansowanie aktywności innych podmiotów oraz możliwości udzielania dotacji na projekty związane z serbołużyckim życiem społeczno-kulturalnym.

Wytworzony model relacji i odniesień w obrębie instytucjonalno-organizacyjnych rozwiązań generuje w środowisku mniejszości opinie o jednokierunkowości decyzyjnej. Nadrzędny, centralistyczny układ, w którym Domowina jest dominującym aktorem na płaszczyźnie reprezentatywnej mniejszości, pozwala jej wciąż utrzymywać supremację instytucjonalną. Zaświadcza o tym fakt, iż niewiele organizacji łużyckich dotąd nie zrzeszyło się z Domowiną. Obawa przed zbyt pluralistycznym traktowaniem spraw łużyckich to w ocenie niektórych Serbołużyczan wciąż istotny mankament współczesnego funkcjonowania Domowiny.

W opozycji organizacyjnej do Domowiny szczególnie widoczne są prace Towarzystwa Ponaschemu, Łużyckiego Towarzystwa Ewangelickiego, Towarzystwa Miłośników Łużyckiej Sztuki Scenicznej oraz Towarzystwa Opieki nad Językiem Łużyckim w Kościele³¹. Traktują one Domowinę jako organizację, która nie potrafi skutecznie reprezentować interesów mniejszości w relacjach z władzami związkowymi i federalnymi. Ponadto zaznacza się tu podział terytorialno-administracyjny, gdyż część z nich jest lokowana na Łużycach Dolnych i nie aprobejuje polityki reprezentowania dwóch języków i kultur w jednym komponencie „serbołużyckim” w imię wspólnego narodowego interesu. Zasadniczo jednak konfliktogennym problemem środowiska mniejszości jest rozdysponowywanie środków pochodzących z dotacji państwowych. Konieczność racjonalnego dystrybuowania środków finansowych przez Fundację na rzecz Narodu Łużyckiego (Założba za Serbski Lud) zintensyfikowała debatę wewnątrz mniejszości o liczbie i statusie dotowanych podmiotów.

Należy podkreślić, że Domowina również jest uzależniona od dotacji przyznawanych przez Fundację i sama jest petentem niemającym żadnego realnego wpływu na wielkość tworzonego budżetu³². Natomiast w sposób pośredni, doradczo-opiniujący, ma wpływ na finansowanie podmiotów organizacyjnych mniejszości i politykę kadrową. Formuła finansowania została sprecyzowana przed dwudziestu laty i już wielokrotnie przyznawane nakłady finansowe były zaniżone w stosunku do potrzeb mniejszości, co wywoływało sprzeciw i protesty tego środowiska³³. Stąd też pojawiły się opinie, iż nie należy podważać kompetencji Domowiny w środowisku mniejszości, ale wręcz przeciwnie – powinna zostać ona wzmocniona, by skuteczniej wywierać wpływ na relacje z administracją niemiecką. Równolegle wszczęto dyskusję o podniesieniu kompetencji i znaczenia Domowiny jako reprezentanta interesów mniejszości w ramach istniejącego systemu politycznego, by mogła ona skuteczniej przedstawiać swoje racje odpowiednim gremiom decyzyjnym. Poruszono również aspekty budowania zaplecza politycznego dla lepszego rozumienia specyfiki spraw serbołużyckich. W argumentacjach na rzecz takiego schematu postępowania odwoływano się do tradycji ruchu polityczno-narodowego, który został stworzony przed II wojną światową.

Tabela 4. Serbołużycki ruch polityczno-narodowy w latach 1847-2013

Rok	Wydarzenie
1847	Serbske Kulturne Towarstwo Macića Serbska (Towarzystwo Naukowe Macierz Serbołużycka) kieruje Wielką petycją Serbów łużyckich do Saskiego Domu Królewskiego, by zapewnić równouprawnienie językowi górnołużyckiemu w przestrzeni publicznej
1847/ 1848	Jan Arnošt Smoler składa petycję w sprawie włączenia artykułu o mniejszościach narodowych do Konstytucji Rzeszy
1911	Arnošt Bart zostaje posłem do saksońskiego Landtagu

³¹ M. Kowar, *Wo městnu serbskich...*, s. 434.

³² M. Suchy, *Kak dale?*, „Rozhlad. Serbski kulturny časopis” 2006, Vol. 56, nr 7, s. 258-260.

³³ Zob.: K. Barteloc, *Zběranje podpismow na dobro Serbow!*, „Rozhlad. Serbski kulturny časopis” 2006, Vol. 56, nr 8, s. 309.

Rok	Wydarzenie
1912	Powołanie Domowiny jako naczelnej organizacji Serbołużyczan w oparciu o powszechne prawo do stowarzyszania
1919	Serbski Narodny Wuběrk (Serbołużycki Komitet Narodowy) przedstawia na Konferencji Paryskiej Memorandum o prawie do samostanowienia
1919	Łużiska Ludowa Strona (Łużycka Partia Ludowa) walczy o nadanie autonomii regionalnej
1924	Serbska Ludowa Strona (Serbołużycka Partia Ludowa) jako członek Związku Mniejszości Narodowych w Niemczech walczy o prawa narodowe, mając jako zaplecze Domowinę i Macierz Serbołużycką
1937	Delegalizacja Domowiny w III Rzeszy, zwieszenie działalności instytucji i organizacji mniejszości serbołużyckiej
1945	Reaktywowanie działalności Domowiny w radzieckiej strefie okupacyjnej, wyznaczenie serbołużyckiego działacza narodowego dr. Jana Cyża na starostę powiatu Bautzen/Budziszyn
1948	Nadanie autonomii kulturalnej mniejszości serbołużyckiej przez saksoński Landtag
1950	Rozporządzenie rządowe Brandenburgii o gwarantowaniu praw mniejszości
1989	Serbska Narodna Zhromadźizna (Serbołużyckie Zgromadzenie Narodowe)
1989	Serbske Kulojte Blido (Serbołużycki Okrągły Stół)
2005	Serbska Ludowa Strona (Serbołużycka Partia Ludowa, SLS, bez sukcesów wyborczych) w programie politycznym domaga się konsolidacji terytorium mniejszości i stworzenia kraju związkowego „Łužica” (Łużyce)
2010	Łużiska Alianca (Alians Łużycki, modyfikacja SLS-u) promuje się jako partia regionalna, ale zarazem nie uczestniczy w wyborach

Źródło: opracowanie własne.

Zdobyte przez mniejszość serbołużycką doświadczenia aktywności parlamentarnej przed II wojną światową zostały zaprzepaszczone przez wyeliminowanie jej z bloku wyborczego partii funkcjonujących w NRD. Stworzony w 1948 r. model autonomii kulturalnej nie przyznawał mniejszości żadnych odrębnych mandatów politycznych i nie pozwalał na włączenie Domowiny do demokratycznego bloku asygnującego mandaty polityczne. Przypisano wówczas Domowinie rolę „pasa transmisyjnego” polityki i ideologii Socjalistycznej Partii Jedności Niemiec (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, SED). Swoistym paradoksem była sytuacja w marcu 1990 r., gdy podczas ostatnich wolnych wyborów do Izby Ludowej NRD, po raz pierwszy w powojennej historii NRD, aż sześciu Serbołużyczanom udało się zdobyć mandaty wyborcze. Elementem utrwalającym schemat lokowania Domowiny i Serbołużyczan jako mniejszości poza politycznym mandatem stały się wybory przeprowadzone w 1990 r. Serbołużyczanie zasiedli w parlamentach szczebla krajowego i federalnego, ale z list partii tradycyjnie preferowanych przez większość.

Tabela 5. Serbołużyczcy posłowie wybrani w wyborach 1990 r. w trakcie przełomu politycznego

Organ	Liczba przedstawicieli Serbołużyczan z danego ugrupowania
Izba Ludowa	3 CDU* 2 DBD* 1 PDS*
Landtag Brandenburgii	0 – Domowina bez mandatu
Landtag Saksonii	2 CDU* 2 SPD* 1 PDS*
Bundestag	1 CDU* 1 PDS*

* CDU (*Christlich Demokratische Union Deutschlands*) – Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna
 DBD (*Die Demokratische Bauernpartei Deutschlands*) – Demokratyczna Partia Chłopska Niemiec
 SPD (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*) – Socjaldemokratyczna Partia Niemiec
 PDS (*Partei des Demokratischen Sozialismus*) – Partia Demokratycznego Socjalizmu

Źródło: L. Elle, *Przedstawicielstwo interesów Serbołużyczan – aktualna debata* (w druku).

Takie rozwiązania wyborcze nie realizowały postulatów wyodrębnienia mniejszościowego przedstawicielstwa politycznego, które prezentowano w czasie procesu jednoczenia NRD z RFN, określanego w środowisku mniejszości jako czas „przełomu”. W listopadzie 1989 r. Serbołużyckie Zgromadzenie Narodowe (Serbska Narodna Zhromadźizna) proponowało, by Serbołużyczanom zostało przyznane jedno miejsce w Radzie Państwa NRD oraz dziesięć mandatów do Izby Ludowej i rad okręgów. Wskazywano także na konieczność podziału mandatów pod względem liczby ludności.

W tym samym czasie Serbołużycka Lewica (Serbska Lewica) postulowała, by w Izbie Ludowej zasiadała odrębna grupa posłów składająca się z Serbołużyczan reprezentujących wszystkie frakcje polityczne z prawem weta w sprawach serbołużyckich. Kilka miesięcy później, w styczniu 1990 r., Serbołużycki Okrągły Stół (Serbske Kulojte Blido) domagał się przynajmniej dwóch miejsc w Izbie Ludowej dla posłów wyłonionych przez Walne Zgromadzenie Domowiny i co najmniej ośmiu mandatów do landtagów Brandenburgii i Saksonii. W myśl proponowanych różnorodnych rozwiązań uzyskano by szansę na zerwanie z dotychczasowym modelem relacji państwo-mniejszość, który marginalizował prawa politycznej mniejszości do partycypacji. Po zjednoczeniu NRD z RFN tylko Maria Michałowa z ramienia CDU zasiadła w Bundestagu. Dla mniejszości „czas przełomu” był testem tego, w jakim stopniu partie zechcą angażować się w sprawy mniejszości i w jakim ilościowym parytecie zechcą uwzględnić Serbołużyczan na swych listach wyborczych, mając na uwadze racje i wpływy Domowiny³⁴.

Domowina – przekształcona na początku lat 90., powszechnie krytykowana za przyzwolenie na dokonującą się asymilację i degradację terytorium Łużyc po zjednoczeniu – jako organizacja dachowa, zrzeszająca regionalne związki, nie mogła w myśl pra-

³⁴ W 2006 r. dyrektor ZałoŜby za Serbski Lud Marko Suchy stwierdził: *Politycy odpowiedzialni za politykę kulturalną często nas ignorowali. Jest pytanie, czy możemy politykę zmienić* – M. Suchy, *Změny*, „Rozhlad. Serbski kulturny časopis” 2006, Vol. 56, nr 2, s. 4.

wa wyborczego nominować swoich kandydatów³⁵. Od tego momentu Serbołużycanie w wyborach mogli albo ubiegać się o mandaty z list partii politycznych, albo być nominowani przez komitety obywatelskie, Zjednoczenia Wyborców. W odniesieniu do wyborów szczebla lokalnego, do rad powiatów i rad gminnych, nie stworzono żadnych szczególnych regulacji wspierających mniejszość w obu krajach związkowych. W tych uwarunkowaniach serbołużyckie komitety wyborcze – Serbołużyckie Zjednoczenia Wyborców – musiały sprostać wymogom niemieckiego prawa wyborczego.

Co istotniejsze, Domowina nie ma do tej pory właściwie żadnej strategii budowania relacji na szczeblu komunalnym, zastrzegając sobie wyłączne prawo do aktywności w sytuacjach, gdy w sposób widoczny będą naruszane interesy narodowo-kulturowe mniejszości. Można uznać, że poniekąd wypracowany przez nią model konsultatywny w jakiejś mierze chroni ją przed radykalizmem zachowań i decyzji, ale zarazem jest on powszechnie kontestowany, jako niewydolny i mało skuteczny w sytuacjach konfliktów etnicznych.

Tabela 6. Usytuowanie przedstawicieli Domowiny w instytucjach i gremiach doradczych w 2009 r.

Gremium	Liczba i status przedstawicieli Domowiny
Rada ds. Mniejszości Narodowych Republiki Federalnej Niemiec	Trzech delegatów wybranych przez Domowinę
Rada Fundacji na rzecz Narodu Serbołużyckiego	Czterech przedstawicieli delegowanych przez Domowinę w Saksonii z uwzględnieniem przewodniczącego i jego dwóch współpracowników szczebla kierowniczego oraz dwóch przedstawicieli Domowiny z Brandenburgii
Rada ds. Mniejszości Narodowych przy Landtagu Wolnego Państwa Saksonii	Cztery osoby nominowane przez serbołużyckie gremia związkowe reprezentujące Domowinę (co najmniej trzech urzędników)
Rada ds. Mniejszości Narodowych przy Landtagu Brandenburgii	Pięciu członków wybranych przez środowisko mniejszości z uwzględnieniem jednego urzędnika szczebla kierowniczego oraz jednej kooperantki Domowiny
Rada Rozgłośni Radiowej RBB	Jedna osoba wyznaczona przez Domowinę
Rada Doradcza ds. Szkolnictwa w Brandenburgii	Jedna osoba mianowana przez Radę Serbołużycką, współpracującą z Domowiną
Rada ds. Edukacji w Wolnym Kraju Saksonii	Jeden reprezentant serbołużycki wyznaczony przez Serbołużycki Związek Szkolny stowarzyszony z Domowiną
Grupa robocza do serbołużyckich szczególnych kwestii edukacyjnych w Ministerstwie Edukacji Brandenburgii	Trzy osoby nominowane przez Radę Serbołużycką bądź przez Serbołużycki Związek Szkolny, w tym dwóch urzędników Domowiny
Powiatowa rada doradcza ds. edukacji „Spree-Neisse”	Jeden kooperant Domowiny

³⁵ Rozprawa zuzajzkowego předsydstwa Domowiny na hlownej zhromadźiznje dnja 12.1.1991, „Serbske Nowiny” 1991, nr 14 (dodatek bez paginacji).

Gremium	Liczba i status przedstawicieli Domowiny
Grupa robocza ds. serbołużyckich w powiecie Bautzen (łż. Budyšin)	Pięciu biegłych wyznaczonych przez Domowinę z uwzględnieniem trzech osób współpracujących z Domowiną
Rada doradcza ds. serbołużyckich miasta Hoyerswerda (łż. Wojerecy)	Cztery kandydatury osób zaproponowanych przez Domowinę
Regionalne zgromadzenie terenowego zjednoczonego planowania „Lausitz-Spreewald”	Jeden urzędnik szczebla kierowniczego Domowiny o statusie doradczym
Regionalny Związek Planowania „Oberlausitz/Niederschlesien”	Jeden urzędnik szczebla kierowniczego Domowiny o statusie doradczym

Źródło: L. Elle, *Przedstawicielstwo interesów Serbołużyczan – aktualna debata* (w druku).

Funkcjonowanie Serbołużyczan z ramienia Domowiny w instytucjach państwowych jest wynikiem polityki dobrych praktyk współpracy otoczenia niemieckiego z organizacją mniejszości. To zawsze sprawia, że nawet uzasadnione głosy sprzeciwu reprezentantów Domowiny brzmią dwuznacznie i ogranicza ich wpływ na proces decyzyjny. Ma to miejsce także w warunkach, gdy poruszane problemy są bezpośrednio związane z interesem mniejszości³⁶. Serbołużyzanie nie mogą blokować decyzji urzędów ani forsować własnych rozwiązań, nawet wówczas, gdy dotyczą one tak ważnych spraw, jak wysiedlanie mieszkańców i rozbudowa kopalni odkrywkowych. Zawsze pełnią funkcję doradczą.

Wobec braku możliwości wpływu i szans korekty funkcjonującego systemu partyjnego w RFN, z uwagi na peryferyjność zjawiska zaczęto poszukiwać różnych rozwiązań tego problemu. Działacze Domowiny proponowali, by organizacja zmieniła swój status, przekształcając się w serbołużycką korporację prawa publicznego na podbudowie wyborów powszechnych, przyjmując model Pernthalera³⁷. Model ten odrzucono, uznając go za mało realny do zastosowania w realiach funkcjonowania mniejszości serbołużyckiej. Uznano, że należy się domagać pełnej autonomii z prawem do samostanowienia, ponieważ w myśl prawa międzynarodowego Serbołużyzanie spełniają wymogi kryterium narodu. Podczas dyskursu publicznego na temat przyszłości Domowiny zaznaczano, że jest to trudny i skomplikowany proces przekształceń, który poza środowiskiem Serbołużyczan nie uzyska wsparcia. Podkreślano, że takie działania o charakterze etnopolitycznym mogą wyłonić nowe pola konfliktów serbołużycko-niemieckich z racji „etniczacji” ludności na Łużycach i w obrębie samej mniejszości serbołużyckiej. Zastrzegano, że realizacja tego postulatu wymagałaby nowelizacji dotychczasowych regulacji prawnych na szczeblu federalnym i krajowym. Poza tym wskazywano problem prawa wyborczego – w jaki sposób uniknąć potencjalnych manipulacji wyborczych przy dowolności przyznawania się do mniejszości narodowej przez upoważnionych do głosowania.

³⁶ M. Wałda, *Liberalna demokracja a Serbia*, „Rozhľad. Serbski kulturny časopis” 2006, Vol. 56, nr 6, s. 205-206.

³⁷ Zob.: G. Janusz, *Ochrona praw...*, s. 38.

W debacie pamiętano o fiasku działań na rzecz zabezpieczenia interesów narodowych mniejszości serbołużyckiej w Konstytucji RFN podejmowanych w trakcie przełomu – jednoczenia się państw niemieckich. Wykreowane propozycje ukierunkowano na umacnianie roli i znaczenia Domowiny. Zaproponowano większe zaangażowanie struktur partyjnych w sprawy serbołużyckie poprzez odpowiednią politykę informacyjną.

Wszystko jednak wskazuje na to, że Domowina nie jest przygotowana do przeprowadzenia strukturalnych zmian w środowisku mniejszości z braku dalekosiężnego programu działań. Koncentruje się na teraźniejszości, mając nadzieję, że podąży tropem korzystnych rozwiązań wypracowanych przez inne mniejszości na niwie europejskiej. Taka postawa Domowiny budzi zastrzeżenia, traktuje się ją w środowisku mniejszości jako nader zachowawczą. Nie jest to problem w sytuacji rzeczywistego respektowania praw mniejszości przez administrację publiczną. W przypadku Serbołużyczan jednak dominują nuty rozczarowania realizowaną polityką państwa federalnego i krajów związkowych. Mniejszość serbołużyccka jednoznacznie negatywnie ocenia decyzje władz federalnych odnośnie do sektora energetycznego pozyskującego węgiel brunatny na Łużycach. To z kolei przekłada się na ocenę skuteczności działań Domowiny i postrzeganie jej jako organizacji niezdolnej do realnego zabezpieczania interesów mniejszości.

Należy jednak postawić pytanie, jakie cele zostaną określone w przyszłości jako najbardziej zasadne przez elity serbołużycckie. Czy będą to przekształcenia organizacyjne, czy dyskurs z administracją niemiecką na temat jej odpowiedzialności za losy autochtonicznej mniejszości w Niemczech?

Jak na razie nie ma żadnego konkurenta, który zdołałby skutecznie pozbawić Domowinę władzy czy też rywalizować z nią na płaszczyźnie konsolidacji i reprezentowania mniejszości. Obecnie jej monopol został utrzymany, za cenę polityki kontynuacji i koncentrowania się na aspektach kulturowo-językowych Serbołużyczan.

Reasumując, należy stwierdzić, iż wypracowane priorytety i strategie wyłonione w procesie transformacji, w założeniu mające na celu zabezpieczenie interesów mniejszości serbołużycckiej, tylko po części zostały zrealizowane. Rozbudzone aspiracje decyzyjne nie zostały wpisane w katalog obowiązujących praw i regulacji.

BIBLIOGRAFIA

- Barteloc K., *Zbëranje podpismow na dobro Serbow!*, „Rozhlad. Serbski kulturny časopis” 2006, Vol. 56, nr 8.
- Dołowy-Rybińska N., *Języki i kultury mniejszościowe w Europie: Bretończycy, Łużyczanie, Kaszubi*, Warszawa 2011, *Communicare*.
- Domowina, [online] <http://www.domowina.sorben.com/>.
- Dyrlich B., *Rozprawa předsydy Zwjazka serbskich wumělcow*, „Rozhlad. Serbski kulturny časopis” 2013, Vol. 63, nr 7-8.
- Elle L., *Die sorbische Minderheit*, [w:] *Ethnische Minderheiten in der Bundesrepublik Deutschland. Ein Lexikon*, red. C. Schmalz-Jacobsen, G. Hansen, München 1995.

- Elle L., *Der Minderheitenschutz in Deutschland im 20. Jahrhundert*, [w:] *Zwischen Zwang und Beistand. Deutsche Politik gegenüber den Sorben vom Wiener Kongress bis zur Gegenwart*, red. E. Pech, D. Scholze, Bautzen 2003, *Schriften des Sorbischen Instituts*, 37.
- Elle L., *Przedstawicielstwo interesów Serbołużyczan – aktualna debata* (w druku).
- Gros J., *Nach 20 Jahren nachgefragt. Betrachtungen zur nationalen Lage der Sorben*, Bautzen 2009.
- Janusz G., *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Lublin 2011.
- Janusz G., *Statystyczny obraz mniejszości narodowych we współczesnej Europie*, [w:] *Mniejszości narodowe i etniczne w procesach transformacji oraz integracji*, red. E. Michalik, H. Chałupczak, Lublin 2006.
- Janusz G., *Stopień asymilacji mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce i Europie*, [w:] *Etniczność, pamięć, asymilacja. Wokół problemów zachowania tożsamości mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce*, red. L.M. Nijakowski, Warszawa 2009.
- Kasper M., *Die Lausitzer Sorben in der Wende, 1989-1990. Ein Abriss mit Dokumenten und einer Chronik*, Bautzen 2000, *Schriften des Sorbischen Instituts*, 28.
- Kowar M., *Wo městnu serbskich towarstwow w serbskim žiwjenju přitomnosće*, „Rozhlad. Serbski kulturny časopis” 2006, Vol. 56, nr 12.
- Kunze P., *Historia i kultura Serbów w Górnych Łużycach. Szkic z historii kultury*, [w:] *Dzieje Górnych Łużyc. Władza, społeczeństwo i kultura od średniowiecza do końca XX wieku*, red. J. Bahlcke, przeł. M. Słoń, Warszawa 2007.
- Łodziński S., *Równość i różnica. Mniejszości narodowe w porządku demokratycznym w Polsce po 1989 roku*, Warszawa 2005.
- Memorandum des sorbischen Volkes vom 2.8.1990 zu den Volksgruppenrechten in einem erneuerten deutschen Grundgesetz*, „Nowa Doba” 1990, 4 VIII.
- Meškank T., *Kultura w służbie totalitarneho režima wo wobstejnosćach w Serbach 1948-1989*, Budyšin 2011.
- Mieczkowska M., „*A serbsce*” jako przykład działań na rzecz praw językowych mniejszości serbołużyckiej, [w:] *Mobilizacja i etniczność. Procesy mobilizacji mniejszości narodowych i etnicznych w województwie zachodniopomorskim na tle doświadczeń grup narodowościowych w innych regionach*, red. M. Giedrojć, D. Kowalewska, M. Mieczkowska, Szczecin 2012.
- Mieczkowska M., *Protestdemonstrationen der Sorben – eine Form der politischen Kommunikation*, „Lětopis. Zeitschrift für sorbische Sprache, Geschichte und Kultur” 2009, nr 2.
- Niedźwiecka N., *Etniczny aspekt tożsamości Łużyczan*, Katowice 2009.
- Pech E., *Eine Vorzeigeminderheit? Die Sorben in der DDR*, [w:] *Zwischen Zwang und Beistand. Deutsche Politik gegenüber den Sorben vom Wiener Kongress bis zur Gegenwart*, red. E. Pech, D. Scholze, Bautzen 2003, *Schriften des Sorbischen Instituts*, 37.
- Rechtsvorschriften zum Schutz und zur Förderung des sorbischen Volkes (Stand 31.12.1994)*, „Domowina-Information” 1994, nr 2.
- Rozprawa zwjazkowego předsydstwa Domowiny na błownej zhromadźiznje dnja 12.1.1991*, „Serbske Nowiny” 1991, nr 14 (dodatek bez paginacji).
- Serbski Kulturny Archiv, D IV 1.1.1 (44).
- Suchy M., *Kak dale?*, „Rozhlad. Serbski kulturny časopis” 2006, Vol. 56, nr 7.
- Suchy M., *Změny*, „Rozhlad. Serbski kulturny časopis” 2006, Vol. 56, nr 2.

- Walde M., *Wie man seine Sprache hassen lernt. Sozialpsychologische Überlegungen zum deutsch-sorbischen Konfliktverhältnis*, Bautzen 2010.
- Wałda M., *Awtonomna towaršność a Serbja*, „Rozhlad. Serbski kulturny časopis” 2013, Vol. 63, nr 5.
- Wałda M., *Liberalna demokratija a Serbja*, „Rozhlad. Serbski kulturny Časopis” 2006, Vol. 56, nr 6.

Dr Małgorzata MIECZKOWSKA – adiunkt w Instytucie Politologii i Europeistyki Uniwersytetu Szczecińskiego. Autorka m.in. pracy *Między koncepcją a praktyką. Polska wobec Łużyc w latach 1945-1990* (2002). Jej zainteresowania naukowe dotyczą problematyki mniejszości narodowych w Niemczech i Polsce.